

Sociologie vojenství

(Zamyšlení nad výsledky mezinárodního symposia o sociologii vojenství)

JAROMÍR CVRČEK

Katedra sociologie VPA KG, Praha

MIROSLAV PURKRÁBEK

Ústav sociálních výzkumů při VPA KG, Praha

Loňský rok se zapsal do historie sociologického myšlení také dvěma událostmi, které naše široká sociologická veřejnost neměla možnost sledovat. 13.—16. září se sešla v Londýně I. světová konference o sociologii vojenství za účasti sociologů i z některých socialistických zemí (též z ČSSR). Této konferenci však předcházelo Mezinárodní sympozium sprátených armád o sociologii vojenství, jejímž pořadatelem byla naše Vojenská politická akademie. Sympozium organizované vědecko-výzkumným pracovištěm a katedrou sociologie VPA KG se uskutečnilo v Praze 25.—27. 4. 1967 za účasti zástupců ze SSSR, Polska, NDR, Jugoslávie, Maďarska, Bulharska a ČSSR.

Na programu symposia byly čtyři hlavní referáty:

1. *Marxistická sociologie o místě a úloze armády v socialistické společnosti* (doc. Lukonin, SSSR).
2. *Teoretické a metodologické problémy dalšího rozvoje marxistické sociologie armády* (J. J. Wiatr, Polsko).
3. *Předmět a úkoly marxistické sociologie armády a její vztah k ostatním společenskovědním disciplínám* (doc. Schulze, NDR).
4. *K problematice sociologické analýzy společenských souvislostí vědeckotechnické revoluce ve vojenství* (Z. Novák, ČSSR).

Kromě těchto základních referátů bylo na sympoziu předneseno dvacet diskusních příspěvků zahraničních i našich účastníků. Symposia se rovněž zúčastnila delegace Sociologického ústavu ČSAV vedená Milošem Kalábem a delegace Hlavní politické správy Čs. lidové armády.

Protože od symposia, které bylo z pořadající československé strany nesporně průkopnickým činem (což všechny zahraniční delegace ocenily), uplynulo několik

měsíců, budiž nám dovoleno upustit od obšírného referování o jeho průběhu. Chtěli bychom se jen zamyslet nad třemi problémy rozvoje marxistické sociologie vojenství, které by mohly zajímat i naši širší sociologickou veřejnost.

1. Předmět sociologie vojenství

Zatímco v období deformací marxistické teorie byly některé oblasti společenského života do značné míry stranou sociologické analýzy, o oblasti vojenství se to tak jednoznačně tvrdit nedá. Společenskovědní fronta byla doslova přinucena vážností politické situace neustále analyzovat problém výstavby branného systému, změny ve vojenství, faktory působící v soudobém ozbrojeném zápase, sociální charakter armád možného protivníka, problémy militarismu i některé sociálně politické přeměny v socialistické armádě.

Samozřejmě zde musí být pojem „sociologická analýza“ v uvozovkách, protože i vojenství bylo nesporně postiženo potlačením sociologie jako svébytné společenské vědy. Analýzou sociálních stránek vojenství se zabývali vojenští historikové, vědečtí pracovníci z oboru mezinárodních vztahů a zvláště pak filosofové v rámci tzv. marxistického učení o válce a armádě. Je také nutno zdůraznit jako velký klad našich vojenských filosofů a historiků, že si mnohdy při sociologickém „suplování“ počínali vskutku odpovědně a poměrně pečlivě pracovali s empirickými fakty.¹

Přesto, že tyto práce obsahují sociologické aspekty, zůstávají plně v rámci svých disciplín a tedy vlastní sociologický výzkum vojenství rovněž „čekal“ na konstituování sociologie vojenství jako samostatné teoreticko-empirické vědní disciplíny. Avšak tento širší společenskovědní výzkum tvoří pro sociologii vojenství odrazový můstek, který umožňuje vojenským

¹ Máme zde na mysli např. práce L. Matysky, J. Javůrka, F. Dobiáše, J. Koutka, O. Mahlera, T. Hochstetgera, F. Navrátila, O. Michňáka a další.

sociologům nezačínat svá bádání na nějaké „tabula rasa“.

Nicméně i pro sociologickou analýzu vojenství platí, že o vědecké disciplíně jako relativně samostatné oblasti poznání můžeme hovořit tehdy, když základní systém poznatků dosáhl takové úrovně, aby bylo možno formulovat vědecké teorie a zákonitosti a vytvořit svébytný teoretický systém, platný pro danou oblast společenské reality.

K této otázce vznikl spor i na sympoziu o sociologii vojenství. Většina účastníků vycházejíc z toho, že sociologie je samostatnou teoreticko-empirickou vědou, pojímala sociologii vojenství jako speciální odvětvovou sociologii, která se zabývá výzkumem specifické oblasti společenské reality a formuluje teorie a zákonitosti této oblasti vlastní. Jedná se tedy o výzkumy a vytváření teorie středního dosahu, a to buď v podobě výzkumů a teorií vojenství platných v jedné zemi, nebo teorií platných pro socialistickou armádu jako takovou.

Někteří zahraniční účastníci, kteří chápali sociologii jako historický materialismus, vyslovili názor, že vytváření samostatné odvětvové sociologie vojenství není nutné, protože sociologická analýza vojenství spočívá především v poznání, jak se obecné zákonitosti vývoje společnosti realizují a jaké podoby nabývají v oblasti vojenství.

Daleko větší názorové jednoty bylo dosaženo při řešení problému, co by měla sociologie v oblasti vojenství zkoumat. Stále více vojenských sociologů se přiklání k tomu, že sociologie vojenství se musí zaměřit na analýzu čtyř hlavních oblastí:

a) Branný systém socialistických států nebo celého společenství států. Do branného systému zahrnujeme všechny státní i nestátní instituce a organizace, které se nějak podílejí na přípravě země na válku nebo mají v době války plnit důležité společenské funkce.

b) Armáda jakožto jádro branného systému, její charakter, sociální struktura, funkce a činnosti jejích elementů i sociální procesy a změny v ní probíhající.

c) Válka jako společenský jev, její sociální příčiny, souvislosti a důsledky, její vliv na společenskou strukturu, a naopak.

d) Branné systémy — zvláště armády —

nesocialistického typu, a sociologická teorie vznikající na bázi jejich analýzy. (Podrobněji o této problematice viz Z. Novák, Lidová armáda č. 7/1967, s. 40—45, a J. Cvrček — M. Marvan, Přehled č. 1/1967, s. 76—88).

Tyto jednotlivé oblasti jsou i v rámci sociologie vojenství natolik svébytné, že utvářejí speciální předmět sociologického výzkumu. Z tohoto důvodu se často hovoří a uvažuje i o *sociologii armády* (jádro sociologie vojenství) a *sociologii války*. Domníváme se, že nejde o zcela samostatné anebo dokonce nové oborové sociologie, ale o nedílné součásti sociologie vojenství.

Už ze stručného vyjmenování oblastí výzkumu sociologie vojenství vyplývá, o jak výraznou specifiku společenské reality se jedná. Socialistická armáda je sice nedílnou součástí společnosti, ale zároveň se v ní realizují funkce a probíhají procesy a činnosti do značné míry odlišné od funkcí, procesů a činností v ostatní společnosti. Sama armáda, její vybavení, struktura, činnosti atd. nejsou ovlivňovány pouze vnitřními zákonitostmi určité země či společenského systému, ale výrazně na ně působí situace, činnosti a organizace v jiných armádách, zvláště potom v armádách možných protivníků, rozvoj vojenství apod.

Sociologie vojenství je tedy odvětvovou sociologií zvláštního druhu. Jednak se zabývá takovými společenskými jevy, které se za určitých okolností mohou stát dominujícími (v období bezprostředních příprav na válku a v období války). Za druhé, sociologie vojenství se zabývá takovou oblastí, která s rozvojem socialismu je stále více potřebná jen z hlediska vnějších vztahů mezi socialismem a kapitalismem. To činí z předmětu sociologie vojenství oblast, bez které se naše společnost nemůže obejít, přestože by se bez ní velice ráda obešla, kdyby to bylo možné. Za třetí, sociologie vojenství jako odvětvová sociologie se zabývá určitou specifickou částí společnosti, jejíž funkce, činnosti a zájmy z ní činí seskupení, do něhož se specificky promítají téměř všechny problémy celé společnosti. Proto dochází k vzájemnému složitému prolínání sociologie vojenství s jinými odvětvovými sociologiemi, jako je např. sociologie politiky, sociologie mládeže, sociologie rodiny,

sociologie životního stylu, sociologie volného času, apod.

Tak se sociologie vojenství dostává do velice složitých vztahů. Kromě vzájemných vztahů s obecnou sociologií a s jinými odvětvovými sociologiemi je zde i vztah s vojenskou psychologií, etikou a pedagogikou, a důležitý vztah s vojenskou vědou, která se zabývá teorií vojenské organizace, vojenskými funkcemi armády a jejich elementů, vojenskou technikou a jejím efektivním využitím, výcvikovým a bojovým režimem vojenské organizace, strategií, operačním uměním a taktikou v samotném ozbrojeném zápase, atd.

2. Teorie a metody

Sociologie vojenství, resp. její jádro, sociologie armády, se začala rozvíjet jako samostatná odvětvová disciplína marxistické sociologie zhruba před deseti lety. Její nemarxistický protějšek má za sebou asi o 15–20 let vývoje více.

Ve světové sociologii spadají počátky serióznější sociologické práce v oblasti armády do období druhé světové války, kdy zvláště americká sociologie realizovala rozsáhlý výzkum amerického vojáka. Výsledky tohoto výzkumu byly publikovány ve známém čtyřsvazkovém díle *The American Soldier* (Princeton 1949, 1950) pod redakcí S. A. Stouffera. Nelze však říci, že by do tohoto období sociologie v oblasti vojenství nepracovala. Je např. známo, že u nás v předmnichovské republice v polovině třicátých let velmi aktivně pracoval tzv. „vojenský sociologický kruh“ při Vojenském ústavu vědeckém, jehož práce se účastnili téměř všichni přední českoslovenští sociologové. Problematikou války a armády se u nás zabývali Chalupný, Bláha, J. L. Fischer, Král, Galla aj.

Pokud jde o současný rozvoj marxistické sociologie vojenství, je nutno konstatovat, že její rozvoj je v jednotlivých socialistických zemích v různém stadiu. Institucionálně je výzkumnická i vědecko-pedagogická práce v oblasti sociologie vojenství samostatně pěstována v Polsku (od r. 1957), v NDR, v Jugoslávii a v ČSSR (od r. 1964), zatímco v jiných socialistických zemích (SSSR, Maďarsko, Bulharsko, Rumunsko) jsou sociologické problémy vojenství zkoumány a vyučovány v rámci takových oborů, jako je historický materialismus, historie vojenství, vědecký ko-

munismus a stranicko-politická práce. V poslední době se např. v SSSR formují při některých katedrách zvláštní skupiny zabývající se empirickým sociologickým výzkumem v oblasti vojenství.

K tomu, aby se marxistická sociologie vojenství konstituovala jako věda, bude nutno — jak bylo shodně uváděno na sympoziu — intenzivněji soustředit úsilí vojenských sociologů na fundamentálnější budování teoretického systému jejich poznatků.

Dosavadní vývoj sociologie armády v socialistických zemích nepostrádal takové pokusy. Vzpomeňme jen práci polského průkopníka sociologie armády J. J. Wiatra (*Armáda a společnost, Sociologie armády*) a jeho stati v časopisech. Také řada monografií a výsledků teoreticky založených empirických výzkumů v Polsku, ČSSR a NDR nabízí do budoucna možnosti hlubší teoretické práce.

Budování systematické marxistické teorie socialistické armády bylo však dosud podle převažujícího soudu účastníků sympoza omezováno především silnou orientací vojenské sociologie na empirické „mapování“ sociálních skutečností, zejména jevů sociálního vědomí.

Bylo by však nadsázkou tvrdit, že v tomto období bylo empirických výzkumů v oblasti vojenství příliš mnoho. Spíše se dá říci, že zabíraly příliš široké oblasti a nedostatečně analyzovaly nové aspekty sociálního pohybu v armádě a v celém branném systému států a koalic. Čistě pragmatický charakter některých sociologických výzkumů rovněž bránil tomu, aby empirický výzkum mohl být připraven a proveden způsobem sloužícím výstavbě specifické sociologické teorie vojenství.

Z těchto důvodů jsme v oblasti vojenství často svědky zajímavého paradoxu. Sociologové pracující v oblasti obecné sociologické teorie vojenství (války a armády) často pracují více spekulativně, bez vědeckými metodami opatřených faktů, a sociologové v oblasti empirického výzkumu pracují často bez teoretických koncepcí nebo disponují záplavou empirických faktů, které však pro tvorbu vědecké teorie mají jen malý význam.

Proto také na sympoziu sociologie vojenství nejednou zazněl hlas požadující spojení úsilí obou těchto skupin badatelů, koncipování empirických výzkumů tak,

	Činitele armádní	Činitele obecně společenské
Činitele národně zvláštní	např. situace geopolitická a vojenská, tradice válek v minulosti	např. místo daného státu v celku mezinárodních vztahů, národní tradice a tzv. „národní charakter“
Činitele obecné, nadnárodní	např. úroveň vývoje a charakter vojenské techniky v dané historické etapě, vojenská doktrína	např. obecná úroveň rozvoje produktivních sil, společensko-ekonomické zřízení, třídní struktura, typ kultury

aby mohly sloužit výstavbě teorie, a takovou teoretickou práci, která by vycházela z empirických výzkumů, ale také jim v určitém smyslu metodicky sloužila.

Tvorba sociologické teorie vojenství a zvláště socialistické armády není a nemůže být záležitostí sociologů jedné země či jedné armády.

Na sympoziu bylo na základě dosavadních výsledků argumentováno, že činitele, jež mají „obecnou“ platnost (z hlediska obecně společenských podmínek i z hlediska podmínek specificky vojenských) pro všechny socialistické armády, není možno a priori vyvozovat bez komparativních výzkumů koordinovaných mezi vojenskými sociology socialistických zemí.

Wiatrova typologie předložená sympoziu názorně ukazuje, že vojenství každé socialistické země vyrůstá ze specifického historického a společenského klimatu. Vysledovat obecné znaky, pravidelnosti a zákonitosti je možno jen komparací, s cílem generalizovat podstatné (Viz tab. 1.)

Národní přínos vojenských sociologů pro vlastní armádu je nepochybný. Pro vypracování obecné sociologické teorie socialistické armády je jejich přínos — ať je formulován sebedokonaleji — pouze východiskem hypotéz. Teorii se stává, vystoupí-li jako generalizovaný a verifikovaný závěr platný pro socialistické armády vůbec, nebo pro socialistické armády evropských států, apod.

Požadavek soustředit úsilí na rozpracování sociologické teorie armády vyvolává nutnost adekvátně volit metodolo-

gický přístup k sociologické analýze armády.²

Řada diskutujících zdůraznila obtížnost a zároveň krajní potřebu realizovat výzkumy v rámci jednotné analýzy společenského bytí a vědomí v armádě v jejich komplikovaném dialektickém vztahu bez vulgarizačních zkratů. Jednostranná orientace výzkumů na výzkum postojů, mínění apod. a nedostatek analýz organizace, struktur a funkcí vedl v řadě výzkumů k zjednodušeným klasifikacím motivace a dalších zdrojů a příčin jevů v oblasti společenského vědomí vojáků.

Významnou součástí metodologických otázek sociologie vojenství je i problematika procedur a technik výzkumu.

Byl nadhozen problém, do jaké míry se sociologie armády může v tomto směru obohacovat poznatky „civilní“ sociologie a v jakém směru má své specifické procedury a techniky. Všeobecně bylo konstatováno, že specifika nespočívá v nějakých jiných procedurách a technikách, ale ve zvláštních podmínkách jejich uplatňování. Zkušenosti z výzkumů například ukazují, že se v armádě vyskytují určité potíže pokud jde o výběr vzorků u některých kategorií vojáků z povolání, že skupinové interview nepřinášejí takový efekt a možnosti jako v méně organizačně sevřeném civilním prostředí, ale že na druhé straně jsou zde velké možnosti pro zúčastněná pozorování, pro dotazník a kategorizovaný interview a pro sociometrii.³

V souvislosti s tím vystoupila otázka našeho poměru k výzkumným procedu-

² Do popředí zájmu z československé strany vystoupila analýza armády jako organizace, její strukturální funkcionální a historicko-genetické studium (Z. Novák, M. Purkrábek, M. Ryška). Rovněž tak dr. Schulze z NDR reprezentoval přístup preferující analýzu armády jako součásti branného systému země. Polští delegáti (J. J. Wiatr, J. Graczyk) upozorňovali na nebezpečí statického pojetí armádní reality a seznámili sym-

pozium s některými záměry a výsledky historicko-srovnávací analýzy.

³ To umožňuje účast civilních sociologů na výzkumech v armádě. Dobré zkušenosti sdělili v tomto směru polští delegáti. Také u nás by se mohli civilní sociologové podílet na armádních výzkumech. Bylo by to oboustranně prospěšné, např. při analýze organizace apod.

rám a technikám nemarxistické sociologie. Stanovisko, které na sympoziu převládlo, formuloval J. J. Wiatr: „Nejsme principiálními odpůrci žádné techniky sbírání materiálů a žádné metody jejich zpracovávání. Jsme si vědomi poznávacích možností, které v nich tkví a jsme připraveni jich plně využívat. Současně jsme si vědomi toho, že 1. jednostrannost v používání jistých technik a metod (zvláště těch, které jsou spojeny se zkoumáním vědomí) vyplývá v buržoazní sociologii z jejich idealistických teoretických základů a mohla by u nás vést ke zplnění výsledků zkoumání a setření jejich marxistického charakteru, a také že 2. v moderní sociologii byly udělány teprve první kroky ve směru zpracovávání přesných a věrohodných výzkumných metod, což nás zavazuje, abychom tyto metody zdokonalovali, hledali lepší prostředky specifikace, širšího využívání výsledků současné matematické statistiky a jiných oblastí exaktních věd...“.

3. Zaměření sociologických výzkumů vojenství v ČSSR

Hledání a ujasňování charakteru sociologie vojenství a jejich součástí, příznačné pro první mezinárodní sympozium, se projevilo i v oblasti koncipování sociologických výzkumů. V této oblasti však českoslovenští vojenská sociologové projeví některé přednosti. V referátu Zdeňka Nováka bylo sympozium informováno o obsahu studie *O společenských a lidských souvislostech vědeckotechnické revoluce a jejich důsledcích v ČSLA*, která je dilem skupiny vojenských sociologů. Tato studie je mimo jiné i prvním pokusem o ucelenou koncepci sociologického výzkumu vojenství v ČSSR. Je v ní zdůvodněn záměr československých vojenských sociologů zkoumat nejen armádu jako relativně samostatnou instituci, ale i branný systém země jako celek. Vznik branného systému vidíme jako důsledek „rozšiřování sféry vojenství do soudobých společenských struktur“, jež vytváří „rozsáhlý branný systém, jehož úkolem je zajišťovat bezprostřední vojenskou i morálně politickou, materiální, ekonomickou a správně organizační činnost pro případnou válku“.

Z hlediska výzkumu soudobé armády a její přípravy na válku se tato problematika stává velice složitou, zejména s při-

hlédnutím k existenci tzv. „vrstvených ozbrojených sil“, jež jsou v současné době tvořeny na nejméně dvou bázích technického vývoje: na bázi industriální a na bázi vědeckotechnické. Zdá se však, že se v soudobých ozbrojených silách vrství ještě i prvky předindustriální fáze vojenství. To značně komplikuje sociologickou analýzu armády, která musí zejména bedlivě sledovat, jací činitelé rozhodují o praktické realizaci technických prvků struktury vrstvených ozbrojených sil. Mezi hlavní prvky zde patří primární motivace a regulace politické moci, jež je obsažena zvláště ve státní vojenské doktríně. V této oblasti provádí intenzivní výzkum Milan Ždímal se svými spolupracovníky.

Mezi důsledky vědeckotechnické revoluce v armádě, které musí sociologická analýza považovat za centrální, patří změny v charakteru vojenské činnosti. V soudobé armádě pokračuje nesmírně rychle proces diferenciací vojenské činnosti, jež se stává stále významnějším strukturotvorným činitelem:

- Vznikají a vyvíjejí se nové druhy vojsk a služeb.
- Vznikla celá řada specializací, které dřívější armády neznaly. Za malou skupinou bojovníků obsluhujících systémy zbraní (raketových, leteckých) stojí mnohonásobně početnější kolektivy odborníků a pomocného personálu, umožňující fungování těchto systémů.
- Vzrostly počty vojáků z povolání v poměru k počtům vojáků základní služby, atd.

Přeměny struktury a organizace ozbrojených sil, vyvolané rozvojem vědy a techniky, mají některé výrazné sociologické projevy. Uvedme některé z nich:

- Mění se typ profesionálního vojáka a jeho postavení ve společnosti.
- Vztahy mezi nadřízeností a podřízeností, vztahy autority a kázně jsou pronikavě ovlivňovány potřebou stále rozsáhlejší kooperace.
- Uvádí se do pohybu celá kvalifikační struktura armády, apod.
- Výrazně se mění proporce potřeb počtů tzv. technických a velitelských kádrů ve prospěch techniků.
- Narůstá profesionální mobilita vojáků z povolání.

Vědeckotechnická revoluce zasahuje i do celospolečenských funkcí armády, jež jsou sice primárně určovány politickými vztahy, avšak do velké míry závisí na bojových možnostech armády, limitovaných úrovní vědy a techniky.

Z tohoto hlediska tradiční vymezení obranné funkce armády nestačí. Dosavadní sociologické úvahy o obranné funkci ustrnuly. Podle nich se armáda realizovala jen ve válce. Přitom je už dlouhou skutečností, že socialistická armáda působí jako významný nástroj ovlivňování mezinárodních vztahů již v mírovém období. Mírotvorná stránka její obranné funkce může dokonce svým demonstračním vlivem, využitím diplomacií, zabránit vzniku války či přerušit již rozpoutanou agresi (např. Suezská krize, ohrožení Syrie, Karibská krize apod.). Významným výzkumným problémem je vnitřní rozpornost funkcí socialistické armády, zejména pokud jde o relaci obranné funkce a podílu armády na hospodářskoorganizačních funkcích.

Sociologická analýza vztahů mezi armádou a společností není aktuální jen pro buržoazní společnosti. Jak o tom svědčí výsledky celostátního výzkumu mínění obyvatelstva o válce, míru, obraně a armádě, je velmi aktuálním předmětem badatelského zájmu vojenských a civilních sociologů i v socialistických zemích. Touto problematikou se u nás zabývá Miroslav Ryšák.

Logickým pokračováním úvah o vědeckotechnické revoluci ve vojenství a o charakteru vojenské činnosti a funkcích armády je problematika vojenského povolání. Tento problém začíná dnes tvořit již celý směr bádání vojenských sociologů v Polsku, ČSSR a NDR.⁴

Na základě poznatků z dosavadních sociologických výzkumů vojáků z povolání je zřejmé, že nelze ustrnout na izolovaném studiu této sociální skupiny. Jestliže obecně hrozilo nebezpečí atomizovaného pohledu jednotlivých výzkumů na armádu, u skupiny vojáků z povolání je takový přístup vážným omezením.

S ohledem na funkci vojáků z povolání v hierarchickém systému armády a na

systém jejich sociálních rolí, v nichž rozhodujícím elementem je řídicí politický a vojenskoodborný aspekt, musí být analýza této sociální skupiny důsledně vázána na analýzu obecných otázek sociologie vojenství.

Sem patří role vojáků z povolání při realizaci funkcí armády, jejich role v branném systému země (vznikají dokonce nové profese důstojníků působících mimo armádu v civilních institucích), a v neposlední řadě participace vojáků z povolání na změnách ve vojenské organizaci. Změny ve vojenské organizaci, jejich sociální příčiny, průběh a důsledky jsou pro vojáky z povolání, pro jejich strukturu, charakter činnosti, hodnotovou orientaci, postoje, chování a vztahy společenskými podmínkami prvního pořadí.

Komplexní pojetí sociologické analýzy vojáků z povolání nebude postihovat totalitu jevu, nebude-li sledovat polydimenzionální charakter této sociální skupiny. Z tohoto hlediska vojáci z povolání

a) jsou sociální skupinou, která je základní složkou sociální struktury socialistické armády, a spolu s ní vstupují do sociální struktury socialistické společnosti. V tomto ohledu je patrná řada strukturálně funkcionálních spojitostí vojáků z povolání s celkem společnosti a jejími složkami, s armádou jako bojovou skupinou a institucí, s branným systémem země a jeho složkami, s vnitřní diferenciací a mobilitou vojáků z povolání jako relativně samostatné sociální skupiny.

b) Představují určité značné diferencované společenské povolání, mohou být analyzováni jako soustava profesí.⁵ Zde vystupují v sociologické analýze především charakter jejich činnosti, příprava a výkon sociální role (identifikace s rolí, adaptace, konformizace, konflikty rolí apod., hodnotový systém, motivace výběru a výkonu povolání, životní podmínky, volný čas, uplatnění potřeb a zájmů, životní styl apod.).

c) Vytvářejí také určitou sociální mikrostrukturu, v níž se sdružují buď sami nebo s vojáky základní služby a s ob-

⁴ Na sympoziu se problematikou sociologické analýzy vojenského povolání okrajově zabývala řada diskusních příspěvků. (Z. Novák, J. J. Wlutr, M. Ryšák, K. Rychtařík). Speciálně se jí zabývali M. Purkrábek, J. Graczyk (PLR) a J. Cvrček — první z hlediska komplexní sociologické analýzy

sociální skupiny vojáků z povolání, druhí dva z hlediska její sociální mobility.

⁵ V tomto ohledu se v mimoomarmádních výzkumech často setkáváme s hrubým redukováním vojáka či důstojníka z povolání na jednu profesi.

čanskými pracovníky do malých a středních vojenských skupin (formálních či neformálních), kde se v inter-individuálních a skupinových interakcích uplatňuje a rozvíjí sociální podoba jejich osobností, včetně sociálně psychických rysů.

Vedle těchto základních dimenzí vojáků z povolání má tato sociální skupina celou řadu dalších dimenzí, které se vynořují při studiu jednotlivých specifických problémů; např. při studiu sociálních stránek osobnosti důstojníka vystupuje sociologicko-antropologická problematika existenciálních aspektů, jako sociální jistota, životní pocity, zakotvenost osobnosti v životní perspektivě vojáka z povolání a další. Z těchto hledisek koncipuje výzkumnou práci v této oblasti u nás M. Purkrábek s týmem spolupracovníků.

Vliv revoluce ve vojenském, změny ve funkcích vojenské organizace a ve vojenském povolání se výrazně promítají do struktury armády, do sociálních procesů probíhajících v ní i mimo ni. Tyto relace, které jsou měřitelné nejen požadovaným výkonem, vzděláním, stupněm odpovědnosti za lidi i materiál, stupněm nebezpečnosti, ale i výší příjmů a sociálního prestiže, apod., mají velký vliv nejen na celospolečenské procesy, na vztah společnosti a její armády, ale i na kvalitu armády samotné. Z tohoto důvodu je problém změny sociální pozice ve smyslu vstupu do vojenského povolání a výstupu z něho důležitým předmětem výzkumu nejen sociologie vojenství. Armáda však ovlivňuje i sociální mobilitu v našem národním hospodářství. Jsou přece známy časté změny povolání, zaměstnání, bydliště apod., které se dějí pod přímým či nepřímým vlivem vojenské základní služby.

V současnosti je však naše pozornost soustředěna na výzkum profesionální struktury a mobility důstojníků Čs. lidové armády. Předmětem výzkumu prováděného týmem vedeným J. Cvrčkem je jednak uzavřený soubor důstojníků z povolání, kteří sloužili v letech 1957 až 1967, a dále jsou to skupiny, které vstoupily do důstojnického povolání a vystou-

pily z něho v tomtéž období. Hlavní pozornost výzkumu je soustředěna na vertikální mobilitu, jsou však zkoumány i vlivy horizontální mobility. Mobilitní změny jsou zkoumány podle skupin rekrutace, podle délky stáže, a jsou měřeny funkčním a hodnotním vzestupem, příjmy a prestižem. Ve výzkumu je věnována pozornost vlivu etnické a věkové struktury důstojníků, změnám v prestiži, vlivům rodiny a na rodinu. Ze specifiky armády a vojenského povolání vyplývá, že jde o kombinovaný výzkum sociální a profesionální mobility.⁶ Vlastní příprava výzkumu ukazuje na nutnost velmi úzké spolupráce sociologie vojenství s vojenskou vědou.

Jedním ze základních úkolů sociologie vojenství při analyzování branného systému státu a zvláště potom armády je výzkum problematiky mládeže. Vztah mládeže k obraně státu a k armádě je širším problémem této oblasti. Výzkum vojáků základní služby, jejich zájmů, postojů, vztahů k vojenské službě a chování v podmínkách armády samotné je nesporně užším a hlavním předmětem zájmu vojenských sociologů. Sociologie vojenství zde nesporně čerpá z poznatků sociologie mládeže, ale zároveň může této odvětvové disciplíně poskytnout mnoho poznatků založených na poznání chování skupiny pozdních adolescentů ve specifických podmínkách vojenské služby.

Na tomto úseku pracuje v naší armádě poměrně početná skupina sociologů (především J. Dědek, A. Fázik, J. Mucha, J. Janda a další). Nedávno byl u nás zakončen poměrně rozsáhlý výzkum mládeže, který se zabýval postoji vojáků základní služby k vojenské službě.

Významnou oblastí výzkumu v armádě je problematika životního stylu, volného času a zájmů příslušníků armády. V této oblasti patří nesporná zásluha redakci Lidové armády,⁷ která s pomocí sociologů některé výzkumy realizovala a jejich výsledky zveřejnila. V současné době je K. Rychtaříkem formována skupina výzkumníků, která bude výzkum životního stylu příslušníků armády dále rozvíjet.

V rámci vědeckého výzkumu buržoaz-

⁶ Jak ukázalo sympozium o sociologii vojenství, je také výzkum sociální mobility jedním z hlavních směrů výzkumnické práce v Polské lidové armádě. (J. Graczyk, M. Teodorczyk a jiní).

⁷ Casopis Lidová armáda sehrál u nás důležitou úlohu v rozvoji sociologie vojenství. Z redakce A-revue vyšlo také několik talentovaných sociologů.

ních armád pracuje sociolog M. Marvan, zabývající se problematikou vojenských elit v NSR, a ve Vojenském lékařském ústavu v Hradci Králové pracuje skupinka sociologů na výzkumu problematiky vojenského lékaře.

4. Předpoklady dalšího rozvoje marxistické sociologie vojenství

Máme-li hovořit o předpokladech sociologie vojenství, je nutno především připomenout, že její osud a společenská užitečnost pro socialistickou společnost je dána úkoly, rozsahem funkcí a významem těch oblastí společenské reality, které jsou předmětem jejího zkoumání.

Zde je možno namítnout, že význam vojenství, armády, branného systému apod. může být veliký, ale že to neznamená, že se bude úměrně tomu rozvíjet jedna z věd, která tuto oblast zkoumá. Vždyť rozvoj určité vědní disciplíny není závislý jen na jejích vnitřních potencích, ale i na společenské objednávce a podpoře. Zde si českoslovenští vojenští sociologové zatím naříkat nemohou. Sympozium o sociologii vojenství ukázalo, že naše sociologie vojenství dostala poměrně velké možnosti, že se rozvíjí dosti rychle a za pomoci velení armády a zvláště Hlavní politické správy se nám daří postupně vyrovnat i ten náskok, který před námi měli např. v Polsku. Zdá se, že další rozvoj a zkvalitnění československé sociologie vojenství je především v rukou samotných sociologů.

Jedním z významných předpokladů rozvoje marxistické sociologie vojenství je mezinárodní spolupráce vojenských sociologů socialistických armád. Na tuto otázku poukázalo několik účastníků sympozia. Uvedli, že sociologická teorie socialistické armády jako svého druhu teorie středního dosahu přímo vyžaduje, aby v ní byly zobecněny poznatky z několika socialistických armád.

Účastníci sympozia doporučovali, aby se ve spolupráci, která dosud spočívala jen ve vzájemných návštěvách (a to ještě jen mezi PLR, NDR a ČSSR), přešlo k hlubší výměně zkušeností, k studijním stážím, přednáškovým turné a nakonec i ke komparativním výzkumům.

Jedním z důležitých předpokladů rozvoje sociologie vojenství jsou zkušenosti z výzkumnické práce. V tomto ohledu má

zvláštní úlohu Vědecké pracoviště sociologie, které se nyní stává důležitou součástí nově založeného Ústavu pro sociální výzkumy v armádě. Toto pracoviště realizovalo od roku 1964 několik významných výzkumů, jako byl např. celostátní výzkum mínění obyvatelstva ČSSR o válce, míru, obraně a armádě, výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě, výzkum životní úrovně vojáků z povolání, apod. O obsahu a koncepci některých dalších výzkumů jsme hovořili výše. V současné době je toto pracoviště doplňováno skupinou pro výzkum veřejného mínění a řeší problémy související se zkvalitněním kádrů výzkumníků. Koordinuje současně z pověření ČSAV sociologické výzkumy v ČSLA.

Nesporným předpokladem pro další rozvoj marxistické sociologie vojenství u nás je kvalitní příprava kádrů. Školícím pracovištěm pro oblast sociologie vojenství se na základě rozhodnutí presidenta republiky a dokumentů ministerstva školství a ministerstva národní obrany stala VPA KG. Tomuto rozhodnutí vyjádřila podporu i porada představitelů hlavních sociologických pracovišť ČSSR, která se konala v roce 1967 v Lednici.

Výuka sociologie a sociologie vojenství, kterou realizuje katedra sociologie VPA spolu s externími spolupracovníky ze sociologického ústavu ČSAV, z filosofické fakulty UK, z Fakulty osvěty a novinářství UK a z jiných pracovišť vstupuje nyní do čtvrtého roku. Na základní fakultě je přednášen kurs v rozsahu 100 hodin pro všechny posluchače a specializovaná výuka sociologie vojenství je soustředěna do zvláštního směru specializace. V případě nejtalentovanějších posluchačů pak do samostatného studia při katedře sociologie. Absolventi VPA, kteří si vyberou sociologii vojenství jako obor specializace, končí svá studia složením státní zkoušky ze sociologie a obhájením diplomové práce ze sociologie vojenství.

V minulém roce byla zahájena nová forma vyššího stupně sociologické přípravy. Několik nadaných absolventů VPA bylo přijato do dvouletého postgraduálního studia sociologie. Toto již poměrně rozsáhlé nadstavbové studium sociologie a příbuzných disciplín by mělo pomoci jeho absolventům k přípravě na rigorózní zkoušky a k napsání rigorózní práce ze

sociologie vojenství. Úspěšné zakončení rigorózního řízení, tj. získání titulu doktora filosofie v oboru sociologie vojenství, by znamenalo vstup těchto studujících do oboru a předpoklad k zastávání různých funkcí, které zahrnují sociologickou problematiku.

Vojenští sociologové pro pedagogickou práci na katedrách vojenských škol a pro profesionální výzkumnickou činnost jsou připravováni prostřednictvím vědecké aspirantury.

V roce 1967 bylo realizováno ještě jedno důležité opatření pomáhající rozvoji sociologie v armádě: Na základě rozhodnutí MNO byla zavedena výuka sociologie na Vojenské akademii Antonína Zápotockého v Brně, která má poskytnout základní sociologickou informaci i vojenským odborníkům. Zároveň byla na této akademii zformována katedra sociologie a interdisciplinární výzkumné pracoviště, kde budou pracovat i sociologové na výzkumu některých problémů přípravy a výchovy důstojníků.

Základním problémem předpokladu rozvoje sociologie vojenství je, jak v poměrně krátké době při VPA KG, VAAZ a jiných pracovištích armády zformovat kvalitní kolektivy vědecko-pedagogických pracovníků, kteří budou schopni v mezinárodní spolupráci na základě empirických výzkumů vypracovat ucelený teoretický systém marxistické sociologie vojenství a stát se zdrojem šíření vzdělanosti v této důležité oblasti.

(Odevzdáno redakci v r. 1967)

Резюме

Яромір Цврічєк, Мірослав Пуркрабек: Соціологія воєнного дела (Размышление над результатами международного симпозиума о социологии военного дела)

Статья намечает основные проблемы военной социологии в ЧССР, на основе результатов международного симпозиума военных социологов в г. Прага в апреле месяце 1967 года.

1. Предмет социологии военного дела

Марксистская социология военного дела ориентируется в настоящее время прежде всего на анализ четырех областей:

- а) воинскую систему социалистических стран или всего общества стран;
- б) войну как общественное явление, ее социальные причины, связности и последствия, ее влияние на общественную структуру и наоборот;
- в) армию как сущность воинской системы;

г) воинские системы, в особенности армий несоциалистического типа и социологические теории, возникающие на базе их анализа.

Социология военного дела является отраслевой социологией. Занимается таковыми общественными явлениями, которые при определенных обстоятельствах становятся доминирующими (в период непосредственной подготовки к войне и в период войны). Занимается областью, которая с развитием социализма становится надобной только с точки зрения внешних отношений страны. Занимается военным делом как специфической частью общества, функция, деятельность и интересы которого делают из него общность, в которую специфически проецируются почти-что все проблемы общества. Поэтому происходит потом взаимное сложное пронизывание социологии военного дела с другими видами социологии, как напр. социология политики, молодежи, семьи, жизненного стиля, свободного времени и т. д.

2. Теория и методы

Социология военного дела, вернее ее сущность, социология армии развивается как самостоятельная дисциплина марксистской социологии приблизительно 10 лет, между тем как ее немарксистская противоположность имеет за собой приблизительно на 15—20 лет развития больше. Ее развитие в отдельных социалистических странах находится на различном уровне.

До сих пор господствовала сильная ориентация марксистской военной социологии на эмпирическую «картографию» социальных реальностей армии, в особенности явлений социального сознания. Совместной чертой развития военной социологии является более интенсивное усилие, направленное на более фундаментальное построение теоретической системы сведений. До сих пор существующее развитие не пуждалось в потребности таковых попыток, в особенности в Польше.

В основном социология военного дела не отличается методологически от остальных социологических дисциплин. Специфика заключается вернее в особых условиях применения социологических процедур и техники. С этой точки зрения военная социология должна критически изучать и возможности использования социологических методов и техники немарксистских авторов, изучающих современные технически оснащенные армии главных стран запада.

3. Направление социологических исследований военного дела в ЧССР

Современная ориентация социологического исследования военного дела в Чехословацкой народной армии сосредотачивается главным образом на следующую проблематику:

- а) Общественные и людские связности научно-технической революции в военном деле и Чехословацкая народная армия.

С точки зрения исследования современной армии и ее подготовки к войне, упомянутая проблематика становится актуальной и сложной, в особенности принимая во внимание существование так наз. «сложных вооруженных сил», создающихся на базе прединдустриального, индустриального и некоторых элементов научно-технического развития. Имеет свою проекцию, направленную на выражительные изменения в положении армии в обществе и ее внутреннюю структуру.

б) Отношения между армией и обществом.

Здесь выдвигаются на передний план всеобщественные функции армии, которые хотя и первично определяются политическими отношениями, однако на них действует целый ряд дальнейших специфических факторов, включительно научно-технического развития, реальные возможности экономического и человеческого потенциала страны и т. д.

в) Военнослужащие постоянной службы.

Эта проблема создает уже целое направление исследования в Польше, ЧССР и ГДР.

За социологическим анализом военнослужащих ведется наблюдение преимущественно в следующих направлениях:

- анализ военнослужащих постоянной службы как специфической социальной группы;
- анализ военной профессии;
- исследование профессиональной структуры и мобильности;
- исследование аспектов существования военнослужащих постоянной службы как личности.

г) Военская молодежь.

Военская молодежь анализируется здесь с точки зрения интересов, отношений к военной службе и поведения в условиях армии. Исследование уделяет также внимание проблематике допризывной подготовки на роль рядового срочной службы.

д) Жизненный стиль и свободное время.

После целого ряда частичных исследований, занимающихся свободным временем военнослужащих срочной службы, создается исследовательская группа, занимающаяся анализом свободного времени всех категорий военнослужащих в связи с их жизненным стилем.

4. *Предположения дальнейшего развития марксистской военной социологии*

Развитие социологии военного дела зависит от реализации их внутренних потенций и от институциональной поддержки руководящих частей армии. В настоящее время основной вопрос создает подготовка социологических кадров, осуществляемый в особенности кафедрой социологии Военнополитической академии им. Клемента Готтвальда и научно-исследовательским институтом Военнополитической академии им. Клемента Готтвальда. Значительную помощь в этом направлении оказывают социологи гражданских институтов, в частности Социологического института Чехословацкой академии наук, философского факультета Карлового университета, Факультета

тета просвещения и журналистики и Института марксизма-ленинизма для высших учебных заведений.

До сих пор мало решенным предположением развития марксистской военной социологии, которое необходимо развить, является международное сотрудничество военных социологов социалистических армий, в особенности что касается обмена сведениями на конференциях, в пособиях и в совместных компаративных исследованиях.

Summary

Jaromír Cvrček, Miroslav Purkrábek: Military Sociology (Some Comments on the Results of the International Symposium on Military Sociology)

The paper indicates the fundamental problems of the military sociology in Czechoslovakia on the background of the results attained by the International symposium of military sociologists in Prague, April 1967.

1. Subject of Military Sociology

At present, the Marxist military sociology is orientated primarily towards the analysis of the following four areas:

- a) The military system of the socialist States or of the whole community of States.
- b) The army as the core of the military system.
- c) The war as a social phenomenon, its social causes, connections and consequences, its influence on the social structure, and vice versa.
- d) Military systems, especially armies of the non-socialist type, and sociological theories arising on the basis of their analysis.

Military sociology is a branch sociology. It deals with such social phenomena which, under certain conditions, may become dominant (in the period of immediate preparations for war and in the period of war). It deals with an area which, with the development of socialism, becomes necessary only from the viewpoint of the external relations of the State. It deals with the military system as a specific part of society, whose function, activities and interests turn it into a community in which almost all the problems of the whole society are specifically projected. This is why a mutual complex penetration of the military sociology and other branch sociologies — e.g. the sociology of politics, youth, the family, the style of living, leisure, etc. — takes place.

2. Theories and Methods

The military sociology, or its central part, the sociology of the army, has been developing as an independent discipline of the Marxist sociology for about ten years. Its non-Marxist counterpart is by some 15—20 years older. In the separate socialist countries, it has reached various stages of development.

So far, a strong orientation of the Marxist military sociology to the empirical "mapping out" of the social realities of the army, especially of the phenomena of social consciousness, has prevailed. The common feature in the development of military sociology is a more intensive effort aiming at a more fundamental construction of a theoretical system of knowledge. The present development has not lacked similar attempts, especially in Poland.

In principle, the methodological equipment of military sociology does not differ from that of the other sociological disciplines. Its specificity lies rather in the specific conditions in which the sociological procedures and techniques are applied. In this respect, military sociology must also critically examine the possibilities of utilizing the sociological methods and techniques of non-Marxist authors studying the modern, technically equipped armies of the leading Western States.

3. Orientation of the Researches in the Area of Military Sociology in Czechoslovakia

The contemporary orientation of the sociological research in this area in the Czechoslovak People's Army concentrates especially on the following problems:

- a) Social and human contexts of the scientific-technical revolution in the system of military affairs and in the Czechoslovak People's Army.

From the standpoint of the researches concerning the contemporary army and its preparation for war these problems are becoming topical and complex, especially with regard to the existence of the so-called „stratified armed forces“ formed on the basis of the pre-industrial, industrial and — in some elements — scientific-technical development. It projects itself into marked changes in the position of the army in society, as well as in its inner structure.

- b) Relations between the army and society. Here the all-social functions of the army come to the fore; though primarily determined by political relations, they are influenced by a number of further specific factors, including the scientific-technical development, the real possibilities of the economic and human potential of the country, etc.

- c) Professional soldiers.

This problem begins to constitute a whole line of research in Poland, Czechoslovakia and in the GDR. The sociological analysis of professional soldiers is pursued predominantly in the following dimensions:

- analysis of professional soldiers as a specific social group,
- analysis of the military profession,
- research into the professional structure and mobility,
- research into the existential aspects of the professional soldier as a personality.

- d) The military youth

is analysed from the viewpoint of interests, attitudes, relations to the military service and behaviour in the conditions of the army. The research also deals with problems of the pre-military preparation for the role of the basic private.

- e) Style of living and leisure.

After a number of partial researches into the leisure of basic privates has been carried out, a research team is being formed with the aim to analyse the leisure of soldiers of all categories in connection with their style of living.

4. Premises of the Further Development of the Marxist Military Sociology

The development of the military sociology depends on the realization of its interior potencies, on the social demand and on the institutional support of the managing organs of the army.

At present, the key problem lies in the preparation of sociological workers effected especially by the Department of Sociology of Klement Gottwald's Military-Political Academy, and by the scientific-research workplace of the same institution. Considerable help in this direction is given by sociologists in civil institutions, especially the Sociological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences, the Philosophical Faculty of the Charles University, the Faculty of Enlightenment and Journalism and the University Institute of Marxism-Leninism.

One of the developmental premises of the Marxist military sociology which has hitherto been neglected and which must be developed in future is the international co-operation of military sociologists of the socialist armies, especially in the form of exchange of knowledge on conferences, in publications and in joint comparative researches.